

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه امام صادق

دانشکده الهیات، معارف اسلامی و ارشاد
پایان نامه دوره کارشناسی ارشد الهیات، معارف اسلامی و ارشاد
رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

مبانی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی
از منظر فقه امامیه و حقوق ایران

استاد راهنما:

دکتر غلامحسین الهام

استاد مشاور:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر احمدعلی قانع

دانشجو:

محمدامین غلامی

شهریور ماه ۱۳۹۷

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه‌برداری،
ترجمه، اقتباس و... از این پایان‌نامه کارشناسی ارشد
برای دانشگاه امام صادق (علیه السلام) محفوظ است.
نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

تأییدیه داوران

۱۶۹ (۱۰۰۱-۱۰۰۱)
۹۷-۶۲۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه امام صادق (ع)

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیأت داوران نسخه نهایی پایان نامه آقای محمد امین علامی به شماره دانشجویی با عنوان را از نظر محتوا و شکل و محتوای بررسی نموده و صلاحیت این پایان نامه را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد ایشان تأیید می کنند.

الف) پایان نامه فوق با نمره به عدد (از ۱۷) به حروف: یا کمتر از به تصویب رسید.

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	محل ادضا
(۱) استاد راهنما:	دکتر علامین الهام	رشته	
(۲) استاد مشاور ۱:	دکتر احمدعلی تانخ	سازمان	
(۳) استاد مشاور ۲:
(۴) استاد داور:	دکتر سیدعلی حسینی	

ب) نمره مقاله مستخرج از پایان نامه (بر اساس مستندات) به عدد (از ۱۰۵ نمره) به حروف
 ج) نمره سیر پیشرفت کیفی پایان نامه (بر اساس مستندات) به عدد (از ۱ نمره) به حروف
 د) نمره روند نگارش پایان نامه (گزارش های سه ماهه) به عدد (از ۱ نمره) به حروف
 پایان نامه با نمره نهایی به عدد (از ۲۰) به حروف و با درجه (بسیار خوب)

تاریخ و امضای معاون تحصیلات تکمیلی دانشکده

 ۹۷/۶/۱۳

تقدیم به:

ساحت مقدس حضرت حجت بن الحسن

العسکری عجل الله فرجه

و پدر و مادر عزیزم

و ریاست فقید دانشگاه امام

صادق علیه السلام

مرحوم حضرت آیت الله مهدوی کنی رحمته الله

تقدیر و تشکر:

در ابتدا بر خود واجب می‌دانم که از اساتید محترمی که در نگارش این پایان‌نامه بنده را همراهی و یاری نمودند تشکر نمایم:

از استاد فرزانه و فرهیخته‌ام جناب آقای دکتر غلامحسین الهام که راهنمایی این پایان‌نامه را بر عهده گرفته و به خاطر پشتیبانی علمی و نظرات سودمند ایشان در مراحل مختلف قدردانی می‌نمایم؛

از استاد بزرگوارم حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر احمدعلی قانع که استاد مشاور این پایان‌نامه بودند و ارشادات مهمی در تدوین آن ارائه نمودند سپاسگزاری می‌نمایم.

همچنین از خانواده محترم که در به سرانجام رساندن این تکلیف، همراهی بسیار داشتند.

چکیده

یکی از مسائل و مفاهیمی که امروزه در زندگی اجتماعی گسترش فراوانی یافته و در علم فقه و حقوق نیز به وفور از آن نام برده می‌شود، بحث اشخاص و شخصیت حقوقی است.

در عصر حاضر، موضوعات غیرانسانی جایگاهی بسیار خطیر یافته و برای آنان همچون انسان، حقوق و تکالیفی مشخص شده است. یکی از مسائل مبتلا به و مستحدثه فقه نیز، بیان مصداق‌های اشخاص حقوقی و ادله آن در این علم می‌باشد که در این پایان‌نامه به آن اشاره شده است و دلایلی نیز آورده شده است که نشان می‌دهد، ویژگی مالیکت، علاوه بر اشخاص حقیقی، اشخاص حقوقی را نیز دربرمی‌گیرد و شخص حقوقی نیز دارای اهلیت تملک می‌باشد.

با توجه به اختیارات و امتیازاتی که قانون‌گذار به اشخاص حقوقی، در راستای فعالیت‌های مهم و حساسی همچون، فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی داده است، برخی از این اشخاص راه ناصواب را در پیش گرفته و درصدد ارتکاب جرم برمی‌آیند و از این طریق به امنیت اقتصادی و روانی مردم و جامعه لطمات بعضاً جبران‌ناپذیری را وارد می‌آورند که اگر در مقابل این تخطی‌گری‌ها ایستادگی نکرد، به اختلال گسترده در نظام اسلامی منجر می‌گردد.

در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ نیز برای این اشخاص در صورت ارتکاب جرم، جرم‌انگاری شده است و همچنین ماده ۱۴۳ این قانون نیز اشعار می‌دارد: در مسئولیت کیفری اصل بر مسئولیت شخص حقیقی است و شخص حقوقی در صورتی دارای مسئولیت کیفری است که نماینده قانونی شخص حقوقی به نام یا در راستای منافع آن مرتکب جرمی شود. مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مانع مسئولیت اشخاص حقیقی مرتکب جرم نیست.

در نگارش این پایان‌نامه برآنیم، ضمن بیان انواع مسئولیت (مسئولیت کیفری و مدنی) و انواع شخصیت (شخصیت حقیقی و حقوقی)، ادله و قواعد فقهی و حقوقی مثبت مسئولیت کیفری و کیفردهی اشخاص حقوقی و مجازات مشخص شده برای این اشخاص در صورت ارتکاب جرم، و همچنین نظرات موافق و مخالف این بحث را بیان کرده و به اثرات این کیفردهی این اشخاص نیز در سطح جامعه نیز اشاره کنیم.

کلیدواژگان: مسئولیت کیفری، اشخاص حقوقی، شخصیت حقوقی، فقه امامیه، قانون مجازات اسلامی، اهلیت تملک.

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱
۱. بیان مسئله.....	۱
۲. اهمیت و هدف تحقیق.....	۲
۳. پیشینه تحقیق.....	۳
۴. روش تحقیق.....	۴
۵. سوالات تحقیق.....	۴
۶. فرضیه تحقیق.....	۴
فصل اول. کلیات.....	۵
مقدمه.....	۶
۱. مسئولیت کیفری.....	۶
۱-۱. معنای لغوی مسئولیت.....	۶
۱-۲. تبیین اصطلاحی مسئولیت کیفری در فقه.....	۶
۱-۳. تبیین اصطلاحی مسئولیت کیفری در حقوق.....	۷
۲. پیشینه مسئولیت کیفری.....	۸
۱-۲. مسئولیت کیفری در قوانین مدون.....	۹
۳. وجه تمایز فی مابین مسئولیت کیفری و مسئولیت مدنی.....	۹
۱-۳. تبیین مسئولیت مدنی.....	۱۰
۲-۳. مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی.....	۱۱
۴. بررسی لغوی واژه شخص.....	۱۱
۱-۴. بررسی اصطلاحی واژه شخص.....	۱۲
۲-۴. شخص حقیقی.....	۱۲
۳-۴. شخصیت حقوقی.....	۱۲
۱-۳-۴. اشخاص حقوق عمومی.....	۱۳

۱۴ ۴-۳-۲. اشخاص حقوق خصوصی
۱۵ ۵. تضارب آراء موافق و مخالف
۱۵ ۵-۱. نظریه مخالفان انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی
۱۶ ۵-۲. نظریه موافقان انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی
۱۷ ۶. نظریات مختلف در باب بنیان وجودی اشخاص حقوقی
۱۷ ۶-۱. نظریه واقعی بودن اشخاص حقوقی
۱۸ ۶-۲. نظریه مجازی بودن اشخاص حقوقی
۱۸ ۶-۳. نظریه امتیاز
۱۹ ۶-۴. نظریه مالکیت اعتباری
۱۹ ۷. ارکان مسئولیت کیفری در اشخاص حقیقی و حقوقی
۱۹ ۷-۱. تحقق مسئولیت کیفری اشخاص حقیقی
۲۰ ۷-۲. اهلیت مرتکب
۲۱ ۷-۳. تحقق مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی
۲۳ فصل دوم. مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی
۲۴ مقدمه
۲۴ ۱. مبانی نظری مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی
۲۵ ۱-۱. بیان نظرات موجود در باب مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی
۲۵ ۱-۱-۱. نظریه مسئولیت نیابتی
۲۵ ۱-۱-۲. نظریه برابر انگاری
۲۶ ۱-۱-۳. نظریه مسئولیت مافوق و کارفرما
۲۶ ۱-۱-۴. نظریه مغز متفکر
۲۷ ۲-۱. مبانی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در ایران
۲۹ ۲. عناصر خاص انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی و انواع جرایم ارتكابی
۳۰ ۲-۱. ارتكاب جرم به نام شخص حقوقی
۳۰ ۲-۲. ارتكاب جرم در راستای منافع شخص حقوقی
۳۲ ۳. صور مختلف تحقق مسئولیت کیفری نسبت به اشخاص حقوقی
۳۲ ۳-۱. مباشرت در ارتكاب جرم

۳۴	۲-۳. عدم مباشرت در ارتکاب جرم.....
۳۴	۳-۲-۱. شروع به جرم.....
۳۶	۳-۲-۲. شرکت در جرم.....
۳۸	۳-۲-۳. معاونت در جرم.....
۴۰	۴. ضمانت اجرای مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی.....
۴۱	۴-۱. ضمانت اجرای مالی.....
۴۱	۴-۱-۱. جزای نقدی.....
۴۲	۴-۱-۲. مصادره اموال.....
۴۲	۴-۲. ضمانت اجرای غیر مالی.....
۴۲	۴-۲-۱. تعلیق مجازات.....
۴۳	۴-۲-۲. اعلان عمومی محکومیت کیفری شخص حقوقی.....
۴۳	۴-۳. بررسی ضمانت اجرای محدود کننده و سالب حقوق اشخاص حقوقی.....
۴۳	۴-۳-۱. انحلال دائم شخص حقوقی.....
۴۴	۴-۳-۲. ممنوعیت از یک یا چند فعالیت شغلی یا اجتماعی شخص حقوقی (به طور دائم یا موقت) ..
۴۴	۴-۳-۳. ممنوعیت از دعوت عمومی برای افزایش سرمایه (به طور دائم یا موقت).....
۴۶	۴-۳-۴. ممنوعیت از اصدار اسناد تجاری (به طور موقت).....
۴۷	جمع بندی.....
۴۹	فصل سوم. مبانی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در فقه امامیه.....
۵۰	مقدمه.....
۵۰	۱. اهلیت اشخاص حقوقی در فقه.....
۵۱	۱-۱. اهلیت تمتع اشخاص حقوقی در فقه.....
۵۱	۱-۱-۱. تعریف اهلیت تمتع.....
۵۲	الف. معنای مالکیت.....
۵۲	ب. قلمرو مالکیت اشخاص حقوقی.....
۵۳	۲-۱. مصادیق اهلیت اشخاص حقوقی در فقه.....
۵۳	۱-۲-۱. امام و حاکم مسلمین.....
۵۵	الف. زکات.....

- ب. احیاء موات..... ۵۶
- ۱-۲-۲. مسلمین (امت)..... ۵۷
- الف. ارتباط مفهوم «ملت» با «امت»..... ۵۷
- ب. شخصیت حقوقی مسلمانان..... ۵۸
- ۱-۲-۳. جهات عامه (عمومی)..... ۵۹
- الف. معنای جهات عامه..... ۵۹
- ب. مصادیق جهات عامه..... ۶۰
- ۱-۲-۴. شخصیت حقوقی بیت‌المال..... ۶۴
- الف. مفهوم بیت‌المال..... ۶۴
- ب. مصادیق بیت‌المال..... ۶۴
۲. ادله فقهی شخصیت حقوقی..... ۶۵
- ۱-۲. ۱-۱. مطلق بودن الفاظ ادله بیع..... ۶۵
- ۲-۱-۱. شروط مبحث تمسک جستن به اطلاق..... ۶۶
- ۲-۱-۲. صحت بیع شخص حقوقی..... ۶۶
- ۲-۲. ۲-۱. سیره عقلا..... ۶۷
- ۲-۲-۱. معنا سیره عقلا..... ۶۷
- ۲-۲-۲. شرایط ثقه بودن سیره عقلا..... ۶۸
- ۲-۲-۳. دلیل بودن سیره عقلا در اثبات شخصیت حقوقی..... ۶۹
۳. ادله فقهی مسئولیت و مجازات اشخاص حقوقی..... ۶۹
- ۱-۳. ۱-۱. قاعده التعزیر..... ۷۱
- ۳-۱-۱. بررسی قاعده التعزیر در کلام فقها..... ۷۲
- ۳-۱-۲. نقش قاعده التعزیر در کیفر دهی اشخاص حقوقی..... ۷۴
- ۳-۲. ۲-۱. قاعده فقهی حفظ نظام..... ۷۴
- ۳-۲-۱. مفهوم لغوی کلمه حفظ نظام..... ۷۴
- ۳-۲-۲. مفهوم اصطلاحی قاعده حفظ نظام..... ۷۵
- الف. سنت..... ۷۵
- ب: عقل..... ۷۶

- ج: سیره عقلا..... ۷۷
- ۳-۲-۳. قلمرو قاعده حفظ نظام در صدور احکام شرعی..... ۷۷
- الف. صدور احکام واقعی..... ۷۷
- ب. صدور احکام ولایی..... ۷۸
- ۳-۲-۴. نقش قاعده حفظ نظام در کیفردهی اشخاص حقوقی..... ۷۹
- ۳-۳. قاعده احترام مال مسلمان..... ۸۰
- ۳-۳-۱. مستندات قاعده احترام..... ۸۱
- الف. کتاب..... ۸۱
- ب. سنت..... ۸۱
- ج. اجماع..... ۸۲
- د. عقل..... ۸۲
- ۳-۳-۲. بررسی معنای لغوی قاعده احترام..... ۸۲
- ۳-۳-۳. معنای اصطلاحی احترام..... ۸۳
- ۳-۳-۴. نقش قاعده احترام در کیفردهی اشخاص حقوقی..... ۸۳
- ۳-۴. قاعده عدالت..... ۸۳
- ۳-۴-۱. مستندات قاعده عدالت..... ۸۴
- الف. کتاب..... ۸۵
- ب. احادیث و روایات..... ۸۵
- ج. عقل..... ۸۶
- ۳-۴-۲. نقش قاعده عدالت در کیفر دهی اشخاص حقوقی..... ۸۶
۴. اهداف مجازات اشخاص حقوقی..... ۸۷
- ۴-۱. محافظت از هنجارها..... ۸۷
- ۴-۲. عمل به قانون..... ۸۸
- ۴-۳. عبرت گرفتن سایر بر اشخاص حقوقی..... ۸۸
- ۴-۴. رواج اخلاق مداری در جامعه..... ۸۹
- ۴-۵. جبران خسارت بزه دیده از جرم..... ۸۹

نتیجه گیری..... ۹۱

منابع و مآخذ..... ۹۵

الف. منابع فارسی..... ۹۵

ب. منابع عربی..... ۹۷

مقدمه

۱. بیان مسئله

با تصویب قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی به عنوان یک نهاد مستقل، مورد توجه قانون گذار قرار گرفت؛ هرچند تا قبل از تصویب قانون مذکور، قوانین دیگری به این مسئله به طور مختصر و جزئی پرداخته بودند؛ اما تصویب قانون مذکور نگاه به مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را جدی تر کرد. ضرورت توجه به این مسئله از منظر فقهی از آنجایی سرچشمه می‌گیرد که مطابق اصل ۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ضروری است قوانین و مقررات کشور منطبق با احکام و موازین شرعی باشد.

ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی بیان می‌کند: «در مسئولیت کیفری اصل بر مسئولیت شخص حقیقی است و شخص حقوقی در صورتی دارای مسئولیت کیفری است که نماینده قانونی شخص حقوقی، به نام یا در راستای منافع آن، مرتکب جرمی شود. مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مانع مسئولیت اشخاص حقیقی مرتکب جرم نیست.

به همین منظور با بررسی آثار و منابع فقهی و نیز توجه به مبانی فقهی امامیه، می‌توان به این نتیجه رسید که مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی از لحاظ فقهی با مانعی روبه رو نبوده و می‌توان گفت مبانی فقهی از اینگونه مسئولیتی حمایت می‌کند. در همین راستا به برخی از مبانی فقهی آن اشاره می‌شود:

۱. می‌توان از مبانی جرم انگاری در شریعت اسلام سخن گفت. به این معنا که بر اساس فقه اسلامی چگونه عملی را می‌توان جرم دانست. مثلاً می‌توان گفت هرچه مخالف با شریعت اسلامی در بعد اجتماعی به حساب آید در اسلام جرم محسوب می‌شود. سپس با تنقیح مناط به این نتیجه می‌رسیم که در این جهت فرقی نیست که این مخالفت از سوی شخص حقیقی صورت گیرد و یا از سوی شخص حقوقی و در هر حال جرم ارتکاب یافته است. لذا می‌توان جرم ارتکاب یافته را منتسب به شخصیت حقوقی و یا حقیقی دانست و آن را مجازات نمود.

۲. می‌توان گفت اگر یک شخصیت حقوقی مثل یک شرکت یا سازمان و ... به فعالیت هایی دست بزند که فسادزا باشد، باید با این پدیده برخورد صورت گرفته و از طریق انحلال و از بین بردن شخصیت حقوقی این نهاد، به مجازات آن پرداخت چرا که اگر این اتفاق صورت نگیرد قواعد حقوقی و فقهی زیادی همچون قاعده عدالت، قاعده احترام مال مسلم، قاعده التعزیر و زیر سوال می‌رود و به فراموشی سپرده خواهد شد.

۳. علاوه بر همه اینها می‌توان از سیره و بنای عقلایی یادکرد. سیره عمومی عقلای عالم بر این است که مانعی از جهت در نظر گرفتن مجازات برای شخصیت حقوقی نمی‌بینند. در حقیقت همانطور که سیره عقلای یکی از مبانی اساسی تصویر مشروعیت شخصیت حقوقی به شمار می‌آید، همین سیره نیز می‌تواند مویدی برای مشروعیت مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی به شمار آید، همانطور که بسیاری از نظام‌های حقوقی دنیا قائل به چنین مسئولیتی برای شخصیت حقوقی هستند.

۴. مجازات شخصیت حقوقی نیز از طریق قاعده «التعزیر بما یراه الحاکم» تعیین می‌گردد. زیرا پس از آنکه از لحاظ فقهی ثابت گردید مانعی برای کیفر شخصیت حقوقی وجود ندارد، و از سویی نیز مجازات معینی از سوی شارع برای آن تعیین نگردیده است، باید گفت کسی که به تعیین مجازات شخصیت حقوقی می‌پردازد، حاکم است. این مجازات می‌تواند به صورت‌های مختلفی مانند جزای نقدی یا انحلال شخصیت حقوقی باشد که در ماده ۲۰ قانون مجازات اسلامی این مسئله به طور کامل بیان شده و مجازات‌های اشخاص حقوقی به طور کامل بیان گردیده است.

۵. برای اثبات مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در فقه نیز، ادله دیگری نیز وجود دارد که از جمله آن‌ها می‌توان به قاعده مصلحت، عدالت، و حفظ نظام، قاعده احترام مال مسلم و دیگر ادله اشاره کرد که در ادامه به شرح و بسط آن می‌پردازیم.

نکته دیگری که سعی کردیم در نگارش این پایان‌نامه مورد نظر قرار گیرد، این است که اشخاص حقوقی را در فقه شناسایی کرده و به شرح و بسط ادله اثبات آن‌ها نیز پرداخته و همچنین اهلیت تمتع (استحقاق مالک شدن اشخاص حقوقی) این اشخاص حقوقی را نیز مورد بررسی قرار داده‌ایم.

۲. اهمیت و هدف تحقیق

یکی از مهم‌ترین مفاهیم حقوقی که گستره فراوانی در زندگی اجتماعی امروزه دارد شخصیت حقوقی می‌باشد. با توجه به اینکه مکلف در فقه دارای حق و تکلیف است و همچنین موضوع فقه، فعل مکلف می‌باشد و از سوی دیگر در دوران معاصر، موضوعات غیرانسانی، جایگاه ویژه‌ای به دست آورده و برای آن‌ها نقشی همانند نقش انسان در بسیاری از حقوق و تکالیف تعبیه شده است، این سوال مطرح می‌شود که آیا می‌توان موضوع فقه را گسترش داد و شامل شخص حقوقی نیز دانست یا خیر؟ به طور ویژه، آیا مالکیت از ویژگی‌های شخص حقیقی است یا شخص حقوقی را نیز دربر می‌گیرد و شخص حقوقی هم می‌تواند مالک شود؟ و آیا شخص حقوقی در صورت انجام جرم، مسئولیت کیفری در فقه برایش در نظر گرفته شده است؟ آنچه مشخص این است که شخص حقوقی نیز همچون شخص حقیقی می‌تواند موضوع حق و تکلیف قرار گیرد و دارای اهلیتی همانند اهلیت تملک باشد. ضمن اینکه شخص حقوقی در فقه مسبوق به سابقه است و بعضی از موضوعات فقهی همانند جهات عامه را می‌توان ذیل شخص حقوقی تحلیل کرد و

ادله‌ای را برای صحت و وجود شخص حقوقی در فقه بیان نمود که در ادامه به شرح و بسط انواع گوگانون اشخاص حقوقی در فقه می‌پردازیم.

همچنین با توجه به گستردگی جرایم اقتصادی و ارتکاب آن‌ها در قالب شخص حقوقی و با توجه به مبانی قانون مجازات اسلامی، لازم است ضوابط و ارکان مسئولیت کیفری مورد بررسی قرار گیرد و همچنین ادله مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در فقه و حقوق بیان گردد و مبانی و ضمانت اجرای آنان نیز مورد تاکید قرار گیرد.

۳. پیشینه تحقیق

پس از تصویب قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، تا حدود زیادی پژوهش‌های محققان، معطوف به موضوع مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی شد، به طوری که جوانب مختلف آن در کتب، مقالات و پایان نامه‌ها مورد بحث و منازعه قرار گرفت؛ هرچند که تا قبل از تصویب قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی به عنوان موضوع مورد توجه محققان بود، اما با تصویب ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی در سال ۱۳۹۲، توجه به این مسئله پررنگ تر شد ولی با این وجود در فقه امامیه آنچنان که شایسته است این موضوع مورد بررسی و مذاقه قرار نگرفته است. از جمله منابعی که مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را مورد بررسی و پژوهش قرار دادند، به شرح ذیل بیان می‌گردد:

۱. روح الامینی، محمود، دگرگونی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در نظام حقوقی فرانسه، فصلنامه فقه و حقوق، سال چهارم، ۱۳۸۷

۲. حاج محمدی، زهرا، مبانی نظری پذیرش مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، ماهنامه مدرسه حقوق، سال هفتم، ۱۳۹۲، شماره ۸۴

۳. موسوی مجاب، سید درید، رفیع زاده، علی، ضمانت اجراهای جرایم اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، مجله دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۶۹

۴. خانی زاده، علیرضا، مبانی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی با تکیه بر مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی دولتی و عمومی غیر دولتی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۹

۵. سلیمانی، الهام، سازوکارهای انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی از منظر حقوق بین الملل، استاد راهنما محمدعلی مهدوی ثابت، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، ۱۳۹۱

۶. آزادفر، محمدصادق، مبانی فقهی و آثار قابلیت انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشکده حقوق دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۵

۷. حبیب زاده محمدجعفر، فرجی‌ها محمد، عیسایی تفرشی محمد، شریفی محسن، انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی در نظام حقوق کیفری ایران و انگلستان، مجله آموزه‌های حقوق کیفری، شماره ۱۳۹۲، ۶

۸. شریف، علی، انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی و نهادهای دولتی، مجله کانون وکلا، بهار، ۱۳۹۰

۹. غلامی، علی، سازمان یافتگی جرائم در آیین فقه، مجله فقه مبانی حقوق اسلامی، ۱۳۹۳

۱۰. گلدوزیان، ایرج، قربانی ابراهیم، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قوانین ایران و واکنش جامعه

در قبال جرائم ارتكابی آن‌ها، مجله دادرسی، مهر و آبان، ۱۳۹۰

۱۱. اشتیاق، وحید، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در لایحه قانون مجازات اسلامی، مجله

پژوهش‌های حقوقی، سال هفتم، شماره ۱۳، ۱۳۸۷

همان‌طور که بیان شد عناوین اشاره شده در بالا، موضوع مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را مورد بحث قرار داده‌اند.

اما وجه تمایز موضوع پایان‌نامه اینجانب با سایر پژوهش‌هایی که در این حوزه انجام شده، عبارت است از این که در این تحقیق موضوع مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی از حیث مبانی فقهی و آثار آن مورد بحث قرار می‌گیرد و همچنین ضمانت اجرای مجازات در مورد اشخاص حقوقی، در صورت داشتن مسئولیت کیفری در فقه نیز بیان می‌شود، به عبارت دیگر در این پایان‌نامه، امکان ارتكاب جرم توسط شخص حقوقی بررسی شده و نیز مبانی فقهی و آثار انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد و این امری است که در هیچ پایان‌نامه‌ای به آن پرداخته نشده است.

۴. روش تحقیق

روش پژوهش در این پایان‌نامه توصیفی - تحلیلی و روش جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای می‌باشد که با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای مانند کتب فقهی و حقوقی صورت می‌گیرد. نرم افزارهای نور نیز در تکمیل این پژوهش نقش به‌سزایی دارد.

۵. سوالات تحقیق

۱. مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در فقه امامیه قابل اعتبار است و تابع چه احکامی است؟

۲. در فقه امامیه، در مورد اعتبار مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی چه دیدگاه‌هایی وجود دارد؟

۳. ادله پذیرش مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی چیست؟

۴. ضمانت اجرای مجازات مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی چیست؟

۶. فرضیه تحقیق

۱. با عنایت به پذیرش حقوق و تکالیف اشخاص حقوقی در فقه امامیه، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی، بالتبع قابل تحقق و پذیرش است.

۲. نظر به اینکه، پذیرش مسئولیت مدنی در مورد اشخاص حقوقی، مورد وفاق فقها در فقه است، ضمانت اجرای کیفری غیر بدنی، با مبانی مسئولیت مدنی، دارای وحدت ملاک و مورد پذیرش است.

فصل اول. کلیات

مقدمه

همان‌طور که می‌دانید به منظور فهم دقیق و عمیق یک پژوهش، ابتدا باید در رابطه با مفاهیم کلی آن بحث نمود چرا که آنان مقدمه‌ای برای رسیدن به موضوع اصلی می‌باشد. بنابراین به منظور فهم آنان در مباحث طرح شده ابتدا به تبیین لغوی و حقوقی اصطلاحات و مفاهیم اساسی و کاربردی می‌پردازیم.

۱. مسئولیت کیفری

۱-۱. معنای لغوی مسئولیت

در فرهنگ‌های لغت معانی متفاوتی از مسئولیت وجود دارد. مسئول فردی است که وظیفه‌ای را بر ذمه دارد و چنانچه به آن عمل نکند مورد بازخواست قرار می‌گیرد. (معین، ۱۳۴۵: ۴۰۷۷) و همچنین مسئولیت آن است که انسان بر عهده دارد و از وظایف و رفتار او به شمار می‌رود. (عمید، ۱۳۸۹: ۹۳۷)

در فرهنگ نوین هم در تعریف مسئولیت آمده است که به معنای شایسته و مستعد بازخواست شدن می‌باشد. همچنین در مفردات راغب آمده است که سوال به معنای پرسش و خواهش است و به طور مثال هنگامی که گفته می‌شود «یسئلونک عن الانفال» بدین معنا است که در مورد انفال از تو می‌پرسند. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، چاپ اول: ۴۴۷) همچنین در لسان العرب آمده است که آیه شریفه «وقفوهم انهم مسئولون»، نوعی هشدار و توبیخ برای اتمام حجت خداوندگار با آنان است. (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۷: ۴۵)

همچنین لغت‌نامه دهخدا در تعریف واژه مسئولیت می‌گوید مصدری جعلی از مسئول، تعهد و ضمان به انجام کاری و متعهد بودن به آن می‌باشد. (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۴۳، ۴۴۸)

در واقع در فقه، به جای لفظ مسئولیت، واژه‌ی ضمان جایگزین شده است و در همین معنا به کار برده شده که شامل مسئولیت کیفری و مسئولیت مدنی می‌شود. (تاجمیری، ۱۳۷۵: ۲۴)

حال که معانی گوناگون مسئولیت را بیان کردیم، نقطه اشتراک همه‌ی این معانی، جداناپذیری واژه‌ی مسئولیت را از تکلیف و تعهد آشکار می‌سازد، گرچه این واژه، ابعاد حقوقی دیگری هم دارد که به آن می‌پردازیم. در علم حقوق نیز، واژه مسئولیت دارای دو بُعد است که به مسئولیت مدنی و مسئولیت کیفری تقسیم می‌شود که در ادامه به تعاریف هر یک و تفاوت این دو با یکدیگر اشاره می‌کنیم.

۱-۲. تبیین اصطلاحی مسئولیت کیفری در فقه

یکی از مواردی که لازم به یادآوری است این که فقهای اسلامی آن‌طور که امروزه در رابطه با مسئولیت کیفری در علم حقوق بحث و نظریات کیفری مختلفی یافت می‌شود، در رابطه با مسئولیت کیفری در فقه بدین گستردگی و به عنوان بابی مستقل به تشریح آن اقدام نکرده‌اند بلکه در میان مباحث جزایی فقهی که شامل حدود، قصات و دیات می‌شود، می‌توان نکاتی را استخراج کرد که به تعریف حقوقی امروزی قریب است.

در اغلب کتب فقهی بحث مسئولیت کیفری به تنهایی مورد کنکاش قرار نگرفته است، بلکه بیشتر به ارکان مسئولیت و غایت کیفردهی پرداخته شده است. نکته‌ی دیگری که در اینجا باید بدان اشاره کرد این است که در فقه فرد در صورتی مکلف به انجام اوامر الهی است که شرایط عامه از قبیل عقل، بلوغ، و ... را داشته باشد، بنابراین اگر فردی تکالیف خود را ترک کند، نمی‌توان به طور حتم او را عقاب کرد و باید دید آیا این شرایط را دارا بوده است؟ در اصول فقه نیز نکاتی دیگر تحت عنوان «جهل به موضوع» و «جهل به حکم» مطرح می‌باشد. (قدسی، ۱۳۸۱: ۱۲۰)

همان طور که در بالا اشاره شد، ادله‌ای در فقه و حقوق وجود دارد که باعث رفع مسئولیت از فردی می‌شود که در فصل سوم نیز به آن‌ها اشاره خواهد شد.

۱-۳. تبیین اصطلاحی مسئولیت کیفری در حقوق

مسئولیت کیفری و یا همان مسئولیت جزایی، نوعی وادار کردن افراد به پاسخگویی در مقابل تعرض به حقوق دیگران می‌باشد که این واکنش یا در حمایت و تضییع حقوق افراد است و یا به خاطر تعرض به حقوق جامعه و دفاع از آن. حقوق دانان تعاریف زیادی را در باب اصطلاح مسئولیت کیفری بیان کرده‌اند که در ذیل به چند مورد اشاره می‌گردد.

محمد جعفر جعفری لنگرودی در کتاب ترمینولوژی حقوق بیان می‌کند: مسئولیت کیفری مسئولیت مرتکب جرم است که در قانون به طور صریح بیان شده است و شخص مسئول به یکی از مجازات‌هایی که در قانون مشخص شده است می‌رسد و در مسئولیت کیفری، متضرر از جرم اجتماع است در مقابل مسئولیت مدنی که متضرر از جرم، افراد می‌باشند. (جعفری لنگرودی، ۱۳۴۶: ۶۴۲) همچنین ایشان بیان می‌کنند که مسئولیت کیفری الزام قانونی شخص است به اینکه ضرر وارده به دیگری را جبران کند که ممکن است این ضرر به خاطر تقصیر خود فرد باشد و یا به خاطر فعالیت او ایجاد شده باشد. از آنجایی که شرط مجازات مجرمین در بحث حقوق جزا، اثبات و احراز مسئولیت کیفری فرد است از این رو رسیدن به تعریفی دقیق از مسئولیت کیفری بسیار مهم است چرا که شخص در صورتی مسئول اعمال خود می‌باشد که اهلیت آن ثابت شود. به تعبیری دیگری مسئولیت کیفری اجبار فرد به پاسخگویی نسبت به نتایج شوم و نامطلوب ارتکاب جرم است. (نجاتی، ۱۳۷۹: ۳۷)

بنابر نظر علم حقوق کیفری، این که فرد جرمی را مرتکب شود و یا از قوانین سرباز زند، این مسئله به تنهایی باعث ایجاد مسئولیت کیفری نیست، چرا که شرایط دیگری را نیز از قبیل امور اخلاقی، اجتماعی و همچنین اطلاع از میل و اراده آزاد و آگاهانه مرتکب و وجود سوءنیت و این که وقوع جرم قابل انتساب به فرد باشد، در شکل‌گیری مسئولیت کیفری دخیل هستند. (ساکی، ۱۳۹۲: ۳) در واقع باید بر قضات اثبات شود که بین فاعل جرم و نتیجه آن، رابطه علیت وجود دارد و مرتکب جرم از نظر رشد عقلی، جسمی و